

ANTAL TAMÁS

Ranulf Glanvill és a *common law* születése*

„*Incipit tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie tempore Regis Henrici Secundi compositus, iusticie gubernacula tenente illustri uiro Ranulfo de Glanvilla, iuris regni et antiquarum consuetudinum eo tempore peritissimo.*”

(Glanvill, Prologus)

Mintegy hozzájárulva Nyugat-Európa magánjogi „egységesítéséhez” az újabb időkben¹ „az európai jogtörténet tudományában vannak – elsősorban a frankfurti Coing-iskola részéről – olyan tudományos kutatási törekvések, melyek az angolszász és a kontinéntális jogok történeti közelítését is célozzák – éppen a római jog szigetországbeli fokozottabb tekintetbe vételével.”² Ugyanakkor a római és a kánoni jog angliai s walesi hatásainak (vagy azok nem létének) kérdése máig megosztja a történeti tudományosságot.³ E sorok szerzője nem törekedhet állást foglalni egyik oldal érvelései mellett sem,⁴ hanem a rendelkezésre álló s a korai angol szokásjoggal foglalkozó szűkszavú hazai szakirodalom-

* Jelen közlemény az Újabb kutatások Magyarország alkotmány-, közigazgatás- és jogszolgáltatástörténetéhez – európai kitekintéssel (1848–1918) című, OTKA K 101.735 nyilvántartási számú pályázati programba illeszkedik.

¹ OROSZ P. GÁBOR: *Gondolatok a római jog művelésének létjogosultságáról napjaink Európájában*, Jogtudományi Közlöny 2003/9, 389–395. pp., különösen: 389–392. pp., THOMAS KADNER GRAZIANO – BÓKA JÁNOS: *Összehasonlító szerződési jog*, Budapest, 2010. 68–87. pp.

² RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*, Szeged, 2011. 106. p.

³ PLUCKNETT, THEODOR FRANK THOMAS: *The Relations between Roman Law and English Common Law down to the Sixteenth Century: A General Survey*, University of Toronto Law Journal (3/1) 1939, 24–50. pp.; TURNER, RALPH V.: *Roman Law in England before the Time of Bracton*, in: TURNER, RALPH V.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*, London, [1994(a)] 45–69. pp.; KORPOROWICZ, ŁUKASZ JAN: *Roman Law in Roman Britain: An Introductory Survey*, Journal of Legal History (33/2) 2012, 133–150. pp.; ZIMMERMANN, REINHARD: *Das Römisch-kanonische ius commune als Grundlage europäischer Rechtseinheit*, Juristenzeitung (47/1) 1992, 8–20. pp., különösen: 16–18. pp.; OROSZ GÁBOR: *Anglia és a római jog*, Publicationes Doctorandorum Juridicorum Szeged, Tomus I. (Fasc. 18.) Szeged, 2001. 497–515. pp.; MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*, Szeged, 2001. 78. p.

⁴ A téma nemzetközi irodalmának legjavát összegyűjtötte HAMZA GÁBOR: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*, Budapest, 2002. 81–83. pp., 184–189. pp.

hoz szándékozik adalékot nyújtani Anglia jogtörténetének ama korszakáról, amely időben mind a mérföldkönek tekintett Henricus de Bracton munkásságát, mind a sokszor említett 1236. évi mertoni statútumot megelőzte – pontosabban az éppen kiforrálódó *common law*-ról és az egyik első írott emlékeről.

1. A jogkönyv keletkezése

A 12. és a 13. évszázad fordulójának a jogalkalmazással összefüggő egyik legfontosabb világi revelációja a szokásjogi partikularitásból eredő bizonytalanság felszámolásának igénye volt több nyugat- és közép-európai monarchiában, amelynek középpontjában gyakran az uralkodói hatalom s a vele egy kézben járó közjogi tekintély erősítése állt. Mindez nyilvánvaló praktikus célokat is szolgált, különösen a királyoknak (fejedelmeknek, hercegeknek) az adott ország *curia regis*-éből kiváló központi bíróságai törvénykezésében.

A máig érő angol jogtörténet első olyan forrása, amely a 12–13. századi német, észak-itáliai és francia jogkönyvek,⁵ valamint a *Decretum Gratiani* analógiájára az élő szokásjog összegzésének volt tekinthető, a „Glanvill” nevezetű szerzőnek tulajdonított *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie [Angliae]*.⁶ Az angol királyság *common law* jogáról, annak jogi relevanciájú szokásairól tudósított; arról a joganyagról, melyet a 12. századvégi westminsteri felsőbíróságokon – különösen a királyi *Court of Exchequer*-en – alkalmaztak, továbbá az akkori *write*-kről,⁷ melyeket kereseteknek vagy királyi parancsoknak szokás fordítani. Az angol „közönséges jog” kialakulásának időszaka, hőskora volt, amelyben a mű fogant, tehát nem a kiforrott angolszász és normann alapú szokásjogot, hanem az evolúció útján biztosan haladó, még „nyers” *common law*-t tükrözi vissza.⁸

Az „értekezés” (*tractatus, treatise*) formai érdekessége, hogy mind a szerzőjének kiléte, mind a keletkezésének pontos dátuma máig vita tárgyát képezi az angol történészek között. Az ismert kéziratok relatíve magas száma (38 darab) ugyancsak bonyolulttá teszi e kérdéseket. Abban egyetértnek a tudósok, hogy II. Henrik uralkodásának idején írták a művet, a belőle előtűnő bírósági döntések alapján valamikor 1187. november 29.

⁵ REPGOW, EYKE VON: *A Szász tükör*. [Sachsenspiegel.] Közreadja: BLAZOVICH LÁSZLÓ – SCHMIDT JÓZSEF, Szeged, 2005.; *A Sváb tükör*. [Schwabenspiegel.] Közreadja: BLAZOVICH LÁSZLÓ – SCHMIDT JÓZSEF, Szeged, 2011.; RUSZOLY JÓZSEF: *A magyar Sachsenspiegel-hez* (Ism.), Századok 2006/2, 483–496. pp.; JAKAB ÉVA: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.*, Szeged, 2013. 30–31. pp.; RUSZOLY 2011, 34. p., 42–43. pp.

⁶ *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie qui Glanvilla vocatur*, in: HALL, DEREK GEORGE GORDON – CLANCHY, MICHAEL T. (szerk.): *The Treatise on the Laws and Customs of the Realm of England Commonly Called Glanvill*, Oxford, 1965. (reprint: 1998.) 1–177. pp. A bevezetőt (xi–lxxxvi. pp.) írta és a latin szöveget angolra fordította Hall, Derek George Gordon.

⁷ VAN CAENEGEM, RAOUL C.: *Royal Writs in England from the Conquest to Glanvill: Studies in the Early History of Common Law*, London, 1959. 105–346. pp.; BAKER, JOHN H.: *An Introduction to English Legal History*, Oxford, 2007. 53–67. pp.; RUSZOLY JÓZSEF: *Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat Európában*, Budapest, 1996. 175–177. pp.

⁸ MILSOM, STROUD F. C.: *Historical Foundations of the Common Law*, Oxford, 1981. (reprint: 2009) 37–59. pp.

és az uralkodó elhunyt, 1189. július 6. között.⁹ Ebből a kiindulópontból nézve bizonyossággal állítható, hogy II. Henrik valamely kánonjogot és római jogot is tanult bírója, bírái avagy egyéb jogásza(i) volt(ak) a tényleges szerző(k). Az idevonatkozó elméletek négy konkrét személyre irányítják a figyelmet a szerzőség szempontjából: magára Ranulf de Glanvill királyi és utazóbírára (*justiciar, voyaging emissary*), korábban Yorkshire sheriffjére, valamint az unokaöccsére, Hubert Walter Canterbury-i érsekre (1193–1205), továbbá Geoffrey fitz Peter érsekre és e méltóságban Hubert utódjára, illetve Godfrey de Lucy winchesteri püspökre (1189–1204), egyben Glanvill hivatali jogelődjének a fiára. Minden esetre az *opus* tartalma arra engedi következtetni a kutatókat, hogy nem egy már nyugalmazott államférfiről s annak visszaemlékezéseiről van szó, hanem inkább azon tizenhárom aktív királyi bíró egyikéről, akik az említett időszakban a *curia regis*-ben – azon belül a kincstári javakért 1118-tól felelős ún. „sakktablakamrában” – tevékenykedtek (*barones de scaccario*).¹⁰

Ami Ranulf de Glanvill (1112–1190) mellett szól, az a jelentős tény, miszerint a 13. században már az ő nevével illették a kompilációt, továbbá, hogy a prolóógus, valamint az első könyv 6. artikulusa – egy, az idézésről írt példálózó formulánál – több szövegváltozatban kifejezetten megemlítette a teljes névét. A prolóógust bevezető formális mondat így fogalmazott: „Itt kezdődik az Angol Királyság jogáról és szokásairól szóló értekezés, amelyet II. Henrik király idejében alkottak, amikor az igazságszolgáltatás az előkelő Ranulf Glanvill irányítása alatt állott, ki akkor az ország jogának és ősi szokásainak legnagyobb tudója volt.”¹¹ Mellette érvel még, hogy másik két 12. századi, bár elsődlegesen nem jogász mű lehetséges írójaként is számon tartják (*The Conquest of Lisbon; An East Anglian Shire-Moot of Stephan's Reign*),¹² a többi fent említett személyhez ellenben egyéb irodalmi munkát nem kapcsolnak. Ugyanakkor annak a valószínűsége sem zárható ki, hogy nem egy szerzőt, hanem többet jelöl a Glanvill szó, avagy valakit Ranulf tágabb familiájából, mivel a középkori „szerzői jog” eltérő tartalmi elemeket rendelt a szerzőséghez s az idegen szövegek átvételéhez, mint a későbbiek.

Némelyek azt is gyanítani vélik, hogy a mű befejezetlen: valójában csak egy nagyobb könyv tervezete volt, s talán Oroszlánszívű Richard (1189–1199) keresztes hadjárata miatt hagyták torzóban, melyben a feltételezett szerző elhunyt.¹³ Végül is e rejtély megoldása inkább érdekes, mint lényeges; de az bizonyos, hogy a *Tractatus* alkotója a királyi kúriának a 12. század utolsó harmadára eső működését, valamint szokásjogát magabiztosan és autentikusan, egy magasan képzett gyakorló jogász tollával írta meg.¹⁴

⁹ HALL 1965, xxx–xxxí. pp.

¹⁰ TURNER, RALPH V.: *Who was the Author of Glanvill? Reflections on the Education of Henry II's Common Lawyers*, in: TURNER, RALPH V.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*, London, [1994(b)] 72–73. pp.; BAILEY, STEPHEN J.: *Ranulf de Glanvill and His Children*, *The Cambridge Law Journal* (15/2) 1957, 163–182. pp.; BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*, Budapest, 1972. 144–146. pp.; CAENEGEM 1959, 9–10. pp.

¹¹ Glanvill, Prolóógus előszava a B jelű „béta” szövegváltozatban. Lásd e tanulmány 6. lábjegyzetét!

¹² RUSSELL, JOSIAH COX: *Ranulf de Glanville*, *Speculum* (45/1) 1970, 69–79. pp., ide különösen: 69–74. pp.

¹³ GERGELY JENŐ: *A pápaság története*, Budapest, 1982. 115. p.; KAJTÁR ISTVÁN – HERGER CSABÁNÉ: *Egyetemes állam- és jogtörténet*, Budapest–Pécs, 2013. 163–164. pp.; SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*, Budapest, 1994. 60–63. pp.

¹⁴ HALL 1965, xxxiii. p.; TURNER 1994b, 87–88. pp., 90–101. pp.

A sokszor így csak *Glanvill*ként emlegetett jogkönyv a kialakulóban lévő angol jogrendszerből első olvasatra a kereseteknek és a királyi parancsoknak (*writs*) szenteli a figyelmet, de ennél jóval többet tartalmaz: a formulákból kiindulva az alkalmazott jog egy szignifikáns részét tárja elénk. A szövegváltozatok nyelvezete különböző szintű, de többnyire átlagos latin, amelyből arra következtethetünk, hogy a szerző kellően ismerte a római jogi szaknyelvet, de nem azt, hanem feltehetően a középkori angolt vagy a franciát használta a mindennapi ítélkezésben.

2. A jogkönyv szerkezete és jellemzői

A Glanvill-féle mű forrásait feltehetően a szerző által ismert keresetgyűjtemények és néhány törvény szövege képezte. Utalások találhatók benne olyan jogintézményekre, amelyeknek az eredete ma is ismert: például a *Clarendon-i Constitutioból* (1164), a *Clarendon-i Assizeből* (1166)¹⁵ s a *Northampton-i Assizeből* (1176),¹⁶ valamint az angol lordkincstárnok és az *Exchequer* tevékenységéről, működéséről szóló *Dialogus de Scaccarioból* (1179).¹⁷ Iustinianus *Institutiones*ének (533) némely fordulatai s számos, a római jogban használt latin kifejezés szintén felfedezhető benne, azonban a pontos jelentésükre csupán következtetni tudunk, mivel a római jog – miként arra részletesen kitérünk – legfeljebb a szerzőre gyakorolt doktrinális hatást, nem pedig a rendszerezett joganyagra. A kánonjog forrásaira való kifejezett utalás nyomokban fedezhető fel benne, konkrétan csak III. Sándor pápának a gyermek törvényességét legitimáló utólagos házasságkötésre vonatkozó dekrétumára található tartalmi „hivatkozás”.¹⁸

A harmincon felüli számú szövegváltozatot G. E. Woodbine két nagyobb típusba: az *alfába* és a *bétába* sorolta, amely osztályozást R. W. Southern is fenntartotta.¹⁹ Az alfa szövegek *tractatus* formában nagyszámú egységekre (rubrikaszerű rovatkora) oszlanak, a béták viszont tizennégy könyvre tagolódnak, amelyekben fejezetek és artikulusok találhatóak, ez utóbbiak többnyire megfelelnek vagy megfeleltethetők egy-egy alfabeli rovatnak. Az alfa és a béta textusok eltérő utalásrendszert s helyenként érezhetően különböző latin szókészletet alkalmaznak, valamint a stílusuk sem egyezik: nyilvánvaló, hogy az egymástól átvett szövegeket olykor átírták a másolók, anélkül azonban, hogy a jogi szakkifejezéseket érdemben megváltoztatták volna. A béta verziók egy része kiegészítéseket tartalmaz, amelyek lehetnek hagyományos glosszák, de származhatnak magától a szerzőtől is. A két típus közül az alfák keletkezhetnek időben előbb, s a béta szövegek az előzők laza, asszociatív belső struktúráját állították egy logikusabb, „könyvszerű” rend-

¹⁵ STEWART, GRAHAM: *Britannia: 100 Documents that Shaped a Nation*, London, 2012. 38–43. pp.; HURNARD, NAOMI D.: *The Jury of Presentment and the Assize of Clarendon*, *The English Historical Review* (56/223) 1941, 374–410. pp.; RUSZOLY 2011, 387–389. pp.

¹⁶ HOSTETTLER, JOHN: *The Criminal Jury Old and New: Jury Power from the Early Times to the Present Day*, Winchester, 2004. 17–18. pp.

¹⁷ RICHARDSON, HENRY G.: *Richard fitz Neal and the Dialogus de Scaccario*, I–II., *The English Historical Review* (43/170) 1928, 161–171. pp., (43/171) 1928, 321–340. pp.

¹⁸ HALL 1965, xxxiv–xxxviii. pp.

¹⁹ GLANVILL: *De Legibus et Consuetudinibus Regni Angliae*, in: WOODBINE, GEORGE E. (szerk.): *Yale Historical Publications: Manuscripts and Edited Texts 13*. New Haven–London, 1932.; SOUTHERN, RICHARD W.: *A Note on the Text of "Glanville"*, *English Historical Review* (65/254) 1950, 81–89. pp.

szerbe. A korai kéziratokban nevetek vagy névrövidítéseket is olvashatunk, amelyek az alfákban változó helyeken, a bétákban azonban mindig a margón található.²⁰

A 13. században számos másolat készült az eredetiről, amelyeket a kor hagyományai szerint hozzátartalmaztak máshonnan átvett és kompilált szövegekhez, gyűjteményekhez is. Az első érdemi felülvizsgálatát 1229-re datálják. 1240 körül egy kancelláriai fogalmazó az egyik béta típusú szöveget kimásolta és hozzáillesztette egy 21 rendeletet (*ordinances*) s writ-jegyzéket tartalmazó gyűjteményhez. Erről a műről későbbi kópiákból tudunk. Valószínűleg még a század első felében egy alfa verzióról francia nyelvű fordítás is készült.²¹ Később zsinórmértékül szolgált a keresetek tekintetében Henricus de Bractonnak – az ő idézett művében a *placita* szó olykori alkalmazása a szokott *actiones* helyett valószínűleg szintén a Glanvill hatása –,²² majd pedig a Bracton-féle *opus magnus* rövidített és kiegészített változata, a *Fleta* alkotója használta fel. Az utóbbi a munkája bevezetőjének körülbelül négyötöd részében nem Bractont idézi, hanem egyértelműen a Glanvill prológusát vette át.²³ A skóciai *Regiam Majestatem* szerzője, egy 14. századi jogász, szintén modellként alkalmazta.²⁴

A további fontosabb textusokat és szövegközléseket az alábbi táblázatba foglaltuk.²⁵

1265	Revideált szövegátirat, amelyet valószínűleg Robert Carpenter of Haresdale készített („ <i>Glanvill Revised</i> ”).
1554	Richard Tottle által nyomtatásban közreadott szöveg, melynek megjelenését Sir Edward Coke szerint Sir William Stanford főbíró kezdeményezte.
1604	Thomas Wight nyomtatott kiadványa – a javított szöveg „számos kézirat” egybevetésével készült (a reprintje 1673-ban készült el a bevezető rész nélkül).
1776	Megjelent David Houard <i>Traité sur les Coutumes Anglo-Normandes</i> című művének első kötetében.
1780	John Rayner kiadása Sir J. E. Wilmot szöveggondozásában.
1812	Angol nyelvű fordítás jegyzetekkel John Beames tollából (az újabb kiadása 1900-ban Joseph J. Beale bevezető tanulmányával egészült ki).
1828	A latin szöveg megjelent George Phillips <i>Englische Reichs- und Rechtsgeschichte</i>

²⁰ HALL 1965, xl–xlvii. pp., li–lii. pp.

²¹ Részletesen I. RICHARDSON, HENRY G.: *Glanville Continued*, Law Quarterly Review (54/3) 1938, 381–399. pp.

²² DE BRACON, HENRICUS: *De legibus et consuetudinibus Angliae*, On the Laws and Customs of England. Translated, with revisions and notes, by THORNE, SAMUEL E.. Publ. in 4 vols. Cambridge, Mass., 1968–1977; MAITLAND, FREDERIC WILLIAM: *Selected Passages from the Works of Bracton and Azo*, London, 1895. xxiv. p., 11. p., 77. p., 152. p.; BARTON, JOHN. L.: *The Authorship of Bracton: Again*, Journal of Legal History (30/2) 2009, 117–174. pp., BRAND, PAUL: *The Date and Authorship of Bracton: a Response*, Journal of Legal History (31/3) 2010, 217–244. pp.

²³ RICHARDSON, HENRY G. – SAYLES, GEORGE O. (szerk.): *Fleta*, II. kötet, London, 1955. 1–3. pp.

²⁴ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamta*, Based on the text of Sir J. Skene. Edited and translated by the Rt. Hon. LORD COOPER [Thomas Mackay Cooper], Edinburgh, 1947.

²⁵ HALL 1965, lviii. p., lxii–lxv. pp.

	című művének függelékeként.
1932	George E. Woodbine újabb angol fordítása.

A vizsgált joggyűjtemény – amelyhez inentől a már hivatkozott, G. D. G. Hall által 1965-ben közreadott vegyes, de leginkább a „B” jelűként nyilvántartott béta szövegváltozatot használjuk – a világi jogesetek természetét dogmatikailag a magánjog (*placita ex contractu / civile*) és a büntetőjog (*placita ex maleficio / criminale*) kettősségére osztotta.²⁶ Mindkettő területén további két típust különböztetett meg: a király személyes joghatósága alá tartozókat és azokat, amelyekben a megyei sheriffek jártak el. A király személyes bíróságai hatáskörébe utalta a következő bűncselekményeket s a miattuk indult eljárásokat: a király megölését, a királyság vagy a haderő elleni árulást, a kincslelet csalárd eltitkolását, a királyi vagy országbéke-törést, a szándékos emberölést, a gyűjtogatást, a rablást, a nemi erőszakot, a hamisítást és az egyéb hasonlóan súlyos büntetettéket, amelyekért szankcióként halálbüntetés vagy a végtagok elvesztése járt. A lopást azonban a sheriffek s a megyei bíróságok előtt rendelte büntetni. Ha a bárók éppen nem törvénykeztek, eme tisztségviselő ítélte az ún. „veszekedési” (talán becsületsértési), valamint a verekedési, illetve a testi sértéssel együtt járó ügyekben is, kivéve, ha az utóbbi a királyi béke megtörésével hozta összefüggésbe a vádló.²⁷ Ugyanakkor a szerzőnk a büntetőjogi intézményekkel mégis csak érintőlegesen foglalkozott az utolsó könyvben.

A király fórumaihoz (főbíráihoz) sorolt magánjogi perek voltak különösen: a bárók ügyei, a magánegyházi javadalmak patrónusainak vitás ügyei, a személyállapoti perek, az özvegyi jogviták, ha a nőnek a járandóságát még nem adták ki, továbbá a be nem fizetett bírságok biztosítása, amelyeket maga a királyi bíróság szabott ki, illetve a hűbér- vagy egyéb hűségesküvel s az alóla való felmentéssel kapcsolatos keresetek, úgyszintén a királyi birtokok megsértésének esetei (*purprestures*), a nem egyházi személyek adósságperei, valamint az ingatlanok tulajdonával, birtoklásával összefüggő jogviták, kivéve, ha a kérdést csak helyszíni bejárással lehetett eldönteni.²⁸

A prológus II. Henrik magasztalásán túl kifejezte azon vezérelvet, miszerint a helyes jogrendszer létrehozása legalább olyan fontos tett egy dicső uralkodó számára, mint az erő s a hősiesség bizonyítása. Ezután részletezte a Glanvill-féle mű első könyve az eljárás – főként a birtokperek – megindításával összefüggő (*writs of right*), valamint a közös természetű szabályokat (az idézés, a megjelenés, a meghatalmazott küldése, a távollét kimentése, a törvényes birtoklás joga: a *seisin*²⁹ igazolása, etc.). A második könyv a

²⁶ Lásd ugyanezt Bractonnál: MAITLAND 1895, 165–168. pp. Bracton e funkcionális indíttatású kettősségen azonban elméletben túlhaladt, midőn *De legibus*ába a következő, római eredetű teoretikus tipizálást is felvette: magánjog (*private law, ius privatum*), közjog (*public law, res publica*), természetjog (*natural law, ius naturale*), civil jog (*customary law, ius civile*), népek joga (*natural rights, ius gentium*), in: BRACTON [THORNE] 1968, 2. kötet, 25–28. pp.

²⁷ Glanvill, I. 1–2. §§, XIV. 8. §.

²⁸ Glanvill, I. 3–4. §§.

²⁹ MILSOM 1981, 119–122. pp., 137–143. pp.; TURNER, RALPH V.: *The Royal Courts Treat Disseisin by the King: John and Henry III, 1199–1240*, in: TURNER, RALPH V.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*, London, [1994(c)] 251–268. pp.; SUTHERLAND, DONALD W.: *The Assize of Novel Disseisin*, Oxford, 1973. 1–76. pp.

korai esküdszéki birtokjogi eljárásról (*Grand Assize*); a harmadik a jogilag helytállásra kötelezett harmadik személy (hűbérúr, *chief lord*) perbeli szerepéről; a negyedik a magánegyházi javadalmakról és azok betöltéséről, a plébános kijelölés jogáról; az ötödik a szabad s a kötött személyi (jobbágyi) státuszról; a hatodik a házasságkötés alkalmával a férj által a feleségnek az özvegyiség idejére adott egyharmad birtokrészeiről (*dos, dow*); a hetedik – igen terjedelmes rész – pedig a családi vagyonról, típusairól (főként az öröklött és a szerzett birtokról, valamint a *maritagium*ról), az örökléséről, az örökösökről (külön a nőkről, a törvénytelen gyermekekről), s az ott felmerülő jogvitákról szolt.

A nyolcadik könyv a királyi bíróságon kötött szerződésekről, „baráti” egyezségekről, továbbá a bírósági feljegyzésekről (*records*); a kilencedik az úrnak tett hűségesküőről (kötött földbirtok, szabad ingatlan, kölcsön és a szolgálat esetére) s a *homage* tartalmáról; a tizedik a kölcsönökről, a zálogról, a hitelezőkről, az adásvételről, a lopott dologért való felelősségről; a tizenegyedik a (jogi) képviselőkről; a tizenkettedik az első fokon a király elé tartozó és a bérlőket védő, az urak kegyetlenkedése elleni, továbbá a dolgok kiadására irányuló, heterogén keresetekről (*writs of right*);³⁰ a tizenharmadik a különböző tények megállapítására irányuló eljárásokról (*recognitions*) – pl. az életkorra, a jogutódlásra, a világi–egyházi birtokok elkülönítésére, a jogügyletek ingyenességére vagy visszerhességére vonatkozóan –, valamint a birtoktól való jogszerűtlen megfosztással szembeni védelemről s az ideillő esküdszékekről (*assize*);³¹ végzetül a tizennegyedik könyv a *Court of Exchequer* előtt szóba jöhető bűncselekményekről és az elkövetőikkel szembeni eljárásról rendelkezett.³¹

A *Tractatus* összesen 76 különböző *writ*-et nevesített, amelyek funkciójukat nézve inkább fordítandók királyi parancsoknak, mint kereseteknek, ugyanis általában a sheriffnek szóló utasításokat, továbbá processzuális normákat tartalmaztak az eljárással összefüggésben. Jellegetek tekintve lehetnek perkezdő (*original, initial, litigation*), pervezető vagy közbenső (*mesne process*), valamint végrehajtási (*execution after judgement*) *writ*-ek, avagy a bíróság szempontjából nézve királyi, földesúri, hűbéri, egyházi vagy grófsági törvényszék előtt alkalmazandó parancsok.³² A jogkönyvben előforduló pertípusok közül külön kiemelést érdemelnek a *novel disseisin* (a „klasszikus”, a birtoklás jogszerű vagy jogszerűtlen, illetve a *causa* erősebb mivoltán alapuló birtokjogi vita), a *mort d'ancestor* (az öröklési jogviszonyból eredő birtokvita) és a *darrein presentment* (a kisebb papi javadalmak betöltésének jogvitája) elnevezésűek, mivel ezek gyakoriságuk miatt az 1215., az 1216–1217. és az 1225. évi *Magna Charta*-ba is bekerültek mint már létező, jó intézmények, amelyek fenntartását – nem csak a királyi kúriában, hanem a grófsági bíróságokon (*county courts*) – Anglia uralkodói maguk szavatolták.³³ Nem utolsó sorban a különféle magánjogi esküdszékek (*civil assizes, juries*) kialakulásában szintén jelentős szerepük volt.³⁴

³⁰ CAENEGEM 1959, 206–234. pp.

³¹ Az egyes könyvek természetesen eltérő számú szakaszokat (*chapters*) tartalmaztak – HALL tagolásában a következőképpen: I: 33, II: 21, III: 8, IV: 14, V: 6, VI: 18, VII: 18, VIII: 11, IX: 14, X: 18, XI: 5, XII: 25, XIII: 39, XIV: 8 §§.

³² HALL 1965, 199–201. pp.; BAKER 2007, 70. p.

³³ BREAY, CLAIRE: *Magna Carta: Manuscripts and Myths*, London, 2010. 51. p.

³⁴ ANTAL TAMÁS: *Az angol esküdszék történetének rövid foglalata*, in: FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged (2) 2013, 5–29. pp., különösen: 8–14. pp.

A Glanvill-ként ismert jogász és mű elsősorban arról tudósít, hogy honnan indult útjára a II. Henrikől (1156–1189) datált *common law*.³⁵ A tartalma szerint ugyanis csak kevés római jogi hatást mutat, ez azonban természetes: az angol szokásjog fejlődése szempontjából a germán eredetű jogintézmények terjedése volt a legmeghatározóbb, példa rá a skandináv őshazáig visszanyúló esküdszéki rendszer is.³⁶ Hogy a szerzőnk vagy követője, Bracton jogász gondolkodását a rendszeralkotás és nem az asszociáció jellemezte, az kétségtelenül a teoretikus római, de még inkább a praktikus célelvű kánonjog s a keresztény világkép hatásáról árulkodik,³⁷ ám megítélésünk szerint nem helyénvaló az olyan elképzelés, amely mindezt közvetve magára a jogrendszerre is rávetíti. E nézetet fogalmazta meg többek mellett a jeles magyar medievista, Bónis György: „Bracton romanizmusa ma is hevesen vitatott kérdés; kétségtelen, hogy elméleti részeiben sokat vett a római és a kánonjogból, de az átvétel inkább a szakkifejezésekre, fogalmakra, osztályozásokra, mintsem az intézményekre terjedt ki.”³⁸

Annál inkább, mivel a kánonjog az angol királyok, a bárók és az egyház háromirányú rivalizálásának 12. és korai 13. századi időszakában: a Plantagenetek első félévszázadában – ellentétben a más katolikus országokban tapasztaltakkal – elszigetelődött,³⁹ és „a kezdetektől fogva igen rövid pórázon tartott egyházi *iurisdictio* igazán sohasem tudott kiteljesedni; az angol parlament már akkor kinyilvánította alapvető ellenérzését, amikor a kontinensen az egyházi bírászkodás virágkorát élte”.⁴⁰ Ráadásként az angol jogászképzés kialakuló sajátos centrumaiban, az *Inns of Court*ban a gyakorlati irányú oktatás ugyancsak elvált az egyetemek elméleti tanításaitól.

A *Tractatus*ban lévő jogintézmények túlnyomó részének angolszász és normann eredetéről így nem lehet kétségünk, még akkor sem, ha latin terminológiákat felhasználva fogalmazták meg őket, azonban arra a kérdésre nehéz volna válaszolni: hol húzódik a határ a közös germán örökség és a II. Henrik általi újító folyamat között? Erre csak a korszak joggyakorlatában jártas angol kutatók tudhatnak hitelesen választ adni.

3. A római jog hatásának lehetséges fossziliái

A hazai szakirodalom a Glanvill jellemzését illetően eddig és sommásan csupán arra szorítkozott, miszerint „évszázadokra meghatározta az angol jog formálódását, szintén a római jog befolyását mutatja”.⁴¹ A továbbiakban röviden arra keressük a hipotéziseken

³⁵ TURNER, RALPH V.: *Henry II's Aim in Reforming England's Land Law: Feudal or Royalist?*, in: TURNER, RALPH V.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*, London, [1994(d)] 1–15. pp., különösen: 1–2. pp., 12–15. pp.; SZÁNTÓ 1994, 48–51. pp.

³⁶ ANTAL TAMÁS: *A bírák helyzete a középkori német jogkönyvekben és az angol szokásjogban*, Jogtudományi Közlöny 2012/5, 233–239. pp., különösen: 237–238. pp.; BADÓ ATTILA: *Esküdszéki ítéletek. Fumi hagyott bűnösök?* h.n., 2004. 144–148. pp.

³⁷ MAITLAND 1895, xvii–xxxi. pp.; CAENEGEM 1959, 373–386. pp.

³⁸ BÓNIS GYÖRGY: *A római jog középkori történetének újabb irodalma*, Századok. 1962/3–4, 693–694. pp.

³⁹ MORTON, A. LESLIE: *Az angol nép története*, Budapest, é.n. 74–75. pp.; SZÁNTÓ 1994, 56–58. pp. vö.: GERGELY 1982, 111–116. pp.

⁴⁰ BALOGH ELEMÉR: *Középkori bajor egyházi bírászkodás*, Budapest, 2000. 79–80. pp.

⁴¹ HAMZA 2002, 82. p., vö.: OROSZ 2001, 501. p.

túli bizonyítékot, hogy ténylegesen olvashatók-e benne feltehetően a római és a kánonjog hatására beillesztett jogi megoldások? Ebben a számos szerző közül főként az Anjou-kori Anglia jogrendszerének jeles ismerője, Ralph V. Turner már többször hivatkozott, összefoglaló tanulmányaira, valamint F. W. Maitland, D. W. Sutherland, R. C. Van Caenegem, S. F. C. Milsom és J. H. Baker monográfiáira hagyatkozunk, amelyeket a londoni *British Library*-ben forgathattunk.

Elsőként szembetűnő a jog felosztásának már idézett kiindulópontja: a civil- és a büntetőjog kettőssége, amely ugyan nem egyezik Ulpianus ismert doktrínájával,⁴² de a hasonlóság mégis észrevehető. A mű öröklésjogi könyvében szerepel – s később is visszatér benne – az ingatlan s az ingó vagy személyes vagyon (*real and personal property / chattels*) közötti egyértelmű (jogi) különbségtétel,⁴³ miként a tényszerű birtoklás és a tulajdonjog (*possession and property*) intézményei közt olykor érezhető, de még nem következetes distinkció is többször kifejezésre jut a szövegben.⁴⁴

Az utóbbira bizonyíték lehet például az említett középkori *novel disseisin* perekben a *seisin* mint a jogszerű birtoklás előkérdésének vizsgálata a hagyományos germán *Gewere* intézményeinek alkalmazása helyett, és csak ezt követően az ingatlan tulajdonából eredő egyes jogok rendezése a felmerülő konkrét jogvitában (*process on right*). Azonban mindez a gyakorlatban és tartalmilag mégsem volt azonos a római jogból ismert klasszikus intézményekkel; miként Milsom meggyőzően bizonyítja: az anglo-normann – s ezáltal szintén germán – eredetű *seisin* szélesebb jogositványokat foglalt magában, mint a római *possessio*, így Iustinianus *Institutiones*-ének a hatása csupán elvben fedezhető fel benne. Az is világos ma már, hogy a *seisin* nem egy személy és általában egy ingatlan, hanem valójában két személy: a földesúr és az általa beiktatott s ezzel legitimált szabad birtokos (*tenant seised by the lord*), valamint az így törvényesen birt *freehold* jogi kapcsolata volt, amely utóbbiból a birtokost önkényesen kitenni nem, hanem csak a lord bírósága előtti eljárásban mintegy „kibecsülni” (*disseise*) lehetett.⁴⁵

Többen magyarázzák e jelenséget – a földbirtokjogi mintegy „kettős eljárást” (*the principal of dual process*): a *seisin* és csak azután az „egyéb” jussok megítélését – a kánonjogi birtokvédelem (*actio spoli*) befolyásával is,⁴⁶ azonban Van Caenegem kimutatta, hogy az említett jogintézmény éppen ugyanabban az időben, a 12. század második felében fejlődött ki az egyházjogban, tehát a Glanvill-korabeli birtokperekre még nem gyakorolhatott érdemi ráhatást.⁴⁷ Ha jobban belegondolunk, ugyanez vonatkozik a tu-

⁴² MOLNÁR – JAKAB 2001, 41. p.; Ulp. D. 1,1,1,2: *Huius studii duae sunt positiones – publicum et privatum*.

⁴³ Glanvill, VII. 5. §.

⁴⁴ POLLOCK, FREDERICK – MAITLAND, FREDERIC WILLIAM: *The History of English Law before the Time of Edward I.*, I. kötet, Indianapolis, 2010. (1898-as kiadás utánnomása), 175–176. pp.

⁴⁵ MILSOM 1981, 119–122. pp.

⁴⁶ POLLOCK – MAITLAND 2010, II. kötet, 50. p. Az intézményről újból kiadott klasszikus irodalomként lásd RUFFINI, FRANCESCO: *L'Actio Spolii: Studio Storico-Giuridico*, h.n., 2010. (1889-es kiadás utánnomása). Lényege: akit a személye ellen alkalmazott jogtalan erőszakkal vagy egyébként törvényes eljárás nélkül, akarata ellenére fosztottak meg birtokától, a dolgot (a földet) a római jog szerint az *unde vi interdictum*mal követelhetette vissza, de csak a tettestől; az örökösétől csupán ennek gazdagodása erejéig, „harmadik” birtokostól pedig nem. A kánoni jog újítása az volt, hogy a birtokától megfosztottak a harmadik rosszhiszemű birtokos ellen is adott közvetlen kereseti jogot (*actio spoli*).

⁴⁷ CAENEGEM 1959, 379–390. pp.; TURNER 1994a, 60–61. pp.

dománytörténet tekintetében az ekkoriban felemelkedő kanonisztikára, civilisztikára, valamint bennük az első glosszátorok működésére.

Sutherland kissé megengedőbben fogalmazott, midőn kijelentette: a római *interdictum unde vi*⁴⁸ és az angol *assize of novel disseisin* között bár fennállhatott valaminő indirekt kapcsolat, mégis „az esküdtszék előtti birtokvédelmi eljárás kidolgozói a római jogot ötletforrásként használták, s nem egy másolandó modell gyanánt”. A kettő tartalmának részletes összevetése nyomán oda konkludált, hogy a birtokperekben a ténykérdésben döntő angol esküdtszék (*assize*) és az olykor a jogkérdésben is határozó esküdtszék (*Grand Assize*) – a hozzájuk kötődő materiális intézményekkel együtt – elsősorban II. Henrik alkotó elméjének és jogászainak a találmánya volt.⁴⁹

A római jog szempontjából legtöbbször által vizsgált *novel disseisin* relatív modernsége és az újra művelni kezdett civil jog közti összefüggés ekként mégis csak hasonlóság, amely valószínűleg a természetes jogfejlődésnek, a tulajdoni s a birtokviszonyok bonyolultabbá válásának a folyománya volt Angliában. Ez utóbbi egyébként érzékletesen következik a híres *Domesday Book* (1086) birtokkatasztereinek tanulmányozásából is.⁵⁰

A latin nyelven írott mű számos római eredetű jogi kifejezést tartalmaz, de mindez szűkséggéppen, miként ezt már Maitland és Plucknett is megállapította. Például maga a rejtélyes szerző jegyezte meg az egyik szövegváltozatban, hogy a *dos* szó ugyan használatos volt a korabeli angol bíróságok latin nyelvű perirataiban (*rolls*), de annak klasszikus jelentésétől a szigetországié különbözött (arról viszont nem tudósított, hogy miként).⁵¹ E véleményt az eltelt évtizedek alatt sem cáfolták meg érdemben.

A kötelmekről – pontosabban a velük összefüggő eljárási, perlési szabályokról – szóló X. könyvben szintén felmerül annak érzete, hogy a szerzőnk a szerződések bemutatásakor a római jogi doktrinákat követte. Ez azonban csak az elméleti kategorizálásra s a latin *terminus technicus*okra áll (pl.: „*aut enim debetur quid ex causa mutui, aut ex uenditionis causa, aut ex commodato, aut ex locato, aut ex deposito, aut ex alia iusta debendi causa*”),⁵² míg a nevesített kontraktusokra vonatkozó jogintézmények eredete tartalmilag nyilvánvalóan germán,⁵³ tekintettel például az ingatlantulajdon átruházása körüli jogi kötöttségekre, illetve a római alapú civilisztikában nélkülözhetetlen *dominium* fogalom – mint az ingók feletti abszolút jellegű rendelkezési jog – hiányára.⁵⁴ Az *arrha* (*earnest*) kifejezésről sem állítható biztosan, hogy mögötte egyértelműen a *ius civile*-ből ismert foglalom állt volna; inkább a germán Arrha-szerződésekre, illetve a németföldön alkalmazott „istenfillérre” (*God's penny*=*Gottespfennig*!) emlékeztet.⁵⁵

A 12. és 13. század fordulójának szerzői – így még Bracton is – egyetértettek abban, hogy a felsőbb király bírói fórumok előtt a nem kellően dokumentált (*not chartered*) „magán” megállapodások (*consents of private individuals*) és az ingó vagyoni (*chattels*) követelések általában nem voltak peresíthetők, az azokból eredő jogvitákat jobbára a

⁴⁸ MOLNÁR – JAKAB 2001, 198–200. pp.

⁴⁹ SUTHERLAND 1973, 21–26. pp. Az idézet a 24. oldalról való.

⁵⁰ STEWART 2012, 34–37. pp.; RUSZOLY 2011, 362. p.

⁵¹ PLUCKNETT 1939, 33. p.

⁵² Glanvill, X: 3., 6–18. §§. Az idézet a 3. §-ból való.

⁵³ CAENEGEM 1959, 361–363. pp.; PLUCKNETT 1939, 32–33. pp.

⁵⁴ MOLNÁR – JAKAB 2001, 182–183. pp.; BAKER 2007, 262–263. pp., 389. p.

⁵⁵ RUSZOLY 1996, 360–361. pp.; lásd még: 326–328. pp.; BAKER 2007, 384. p.

megyei bíróságokon lehetett rendezni eskübizonyítással vagy az ingatlanok kérdésében kvázi esküdszékkel (*assize*).⁵⁶ Ott pedig a tradicionális szokásjog élt még évszázadok múltán is. Innen következik, hogy a Glanvill-ben már eleve sem szerepelt valamennyi, akkoriban használatos szerződési típus.

Mindezekből érthető, hogy a *Court of Exchequer* kereseteit bemutató, általunk vizsgált gyűjtemény és a még „fiatal” *common law* miért nem állt – nem állhatott – a kötelmek tekintetében sem a római jog bázisán, de a kontinens glosszátorai s az esetleges angol tanítványaik, mint a Bolognában tanult Vacarius, sem befolyásolhatták a szerzőt érdemben, hiszen Irnerius mester és követői is csak alig több, mint fél évszázaddal korábban kezdték el a szisztematikus, tudományos munkásságukat.⁵⁷

Maguknak a *writ*eknek a kérdése szintén számos bizonytalanságot rejt. A római *actio*hoz látszólag nagyban hasonlító *breve*-formulák eredetét homály fedi, de a történetük már az angolszász időkben, tehát az 1066. évi hódítás előtt elkezdődött az ún. végrehajtási parancsok (*executive writs*) alkalmazásával. Ugyanakkor a 12. század első felében még nem volt rájuk feltétlenül szükség minden perléshez: például, ha a királyi utazóbíró a felperes lakóhelye szerinti grófsági bíróságon a rendes törvénykezési körútja keretében (*eyre*) személyesen jelent meg, és ő maga – nem a sheriff – járt el az ügyben.⁵⁸ Vagyis a római keresetrendszernek s a vizsgált korszak angol perjogának az érintkezési pontja valójában továbbra sem azonosítható – ennek hiányában a két formula intézménye elgondolkodtató hasonlóság ugyan, de független jogfejlődés eredménye is lehet. (Az évszázaddal később megkezdődő *equity* bíráskodásban s a „kancellári jogban” már árnyaltabb volt a helyzet.⁵⁹) Tény, hogy Angliában a királyi keresetek sajátos módon járultak hozzá a 12–13. században végbemenő nyugat-európai jelenséghez: a magas- és az alacsonybíráskodás elválásához, mivel általuk, habár közvetve, az uralkodói szuverenitás – a legfőbb bírói hatalom jogán – az utóbbiban is markáns kifejezést nyerhetett.

Minden esetre a legtekintélyesebb angol kutatók a Glanvill alkotójának *személyére* gyakorolt római jogi befolyást ismerik el csupán, a mű érdemére irányulót egymással egyetértve elvetik. A legjelentősebb hatásnak is csupán azt tekintik, hogy a szerző a tanult kánon- és római jogi ismereteitől inspirálva törekedett a nem rendszerezett királyi *writ*-ek tömegébe egyfajta átgondolt, racionalizált, de mégis csupán vázlatos rendszert vinni, s ezzel a kialakuló, még „csiszolatlan” (*inelegant*) angol szokásjogot és a jogászai nyelvet elsőként egy tudományos igényű munka, egyszersmind a felek által hasznosít-

⁵⁶ BAKER 2007, 318–319. pp.

⁵⁷ BÓNIS 1972, 63–70. pp., 83–84. pp., 140–161. pp.; BÓNIS PÉTER: *A bolognai jogiskola Irneriust követő nemzedéke: Bulgarus, Martinus, Hugo és Jacobus*, Jogtörténeti Szemle 2011/3, 9–17. pp.; BÓNIS PÉTER: *Az európai közös jog születése*, Budapest, 2011. 75–114. pp.; BÓNIS PÉTER: *Az angol-normann iskola a ius commune XII-XIII. századi történetében*, Jogtudományi Közlöny 2014/5, 258–261. pp.; POKOL BÉLA: *Középkori és újkori jogtudomány*, Budapest–Pécs, 2008. 29–92. pp. Lásd még MOLNÁR IMRE: *A római magánjog rendszere és annak hatása a modern európai magánjogok rendszereire*, Acta Jur. et. Pol. Szeged. Tom. XLIII., Fasc. 23. Szeged, 1993. 269–286. pp.

⁵⁸ BAKER, JOHN H.: *Original Writs and Mesne Process*, in: BAKER, JOHN H. (szerk.): *The Reports of Sir John Spelman*, Vol. 2., London, 1978. 85–92. pp.; MILSOM 1981, 33–34. pp.; BAKER 2007, 53–54. pp.

⁵⁹ DAVID W. RAACK: *A History of Injunctions in England Before 1700*, Indiana Law Journal (61/4) 1986, 539–592. pp., különösen: 540–560. pp.

ható kézikönyv tárgyává tenni az akkori jelen s az utókor emlékezete számára.⁶⁰ Ő maga mindezt így fogalmazta meg: „elhatároztam, legalább egy kis részét írásba foglalom a legfontosabb s a bíróságon használatos normáknak szándékosan közérthető stílusban és szóhasználattal avégből, hogy megismertessem e szabályokat azokkal, kik nem jártasak ebben a kiforratlan nyelvezetben”.⁶¹

Érezhetően tudatában volt annak, hogy elhintette az értékes magot.

⁶⁰ TURNER 1994a, 63. p.; PLUCKNETT 1939, 35. p.

⁶¹ Glanvill, Prológus 4. bekezdése.